

Lodewijk als wegbereider van Willem?

Kritische kanttekeningen bij een nieuw idee *reçue*

IDO DE HAAN en JEROEN VAN ZANTEN

Het is sinds enige tijd gebruikelijk om, tegenover de orangistische mythe van de schepping van het koninkrijk der Nederlanden *ab ovo* in 1813, te wijzen op het baanbrekende werk van Lodewijk Napoleon. Zo publiceerde Annie Jourdan samen met Martijn van der Burg onlangs een beschouwing in het populariserende *Geschiedenis Magazine*, waarin wordt betoogd dat Lodewijk Napoleon ten onrechte niet de geschiedenis is ingegaan als de grondlegger van de monarchie in Nederland. Zij constateren dat er in bevrijdingsfeesten van 1813 een diepgaande ironie school, want Nederland kreeg dan weliswaar een ‘als koning echte Nederlander’, maar dit was een prins die ‘zich heel goed kon schikken in het door Lodewijk Napoleon ontworpen model van de autoritaire vorst’.¹ Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de enthousiaste viering van het begin het koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon een reactie is op de herpositionering van het Huis van Oranje; dat heeft het afgelopen jubileumjaar aangegrepen om de band tussen vorst en volk stevig aan te trekken en zo enerzijds af te komen van het al te koele imago van Beatrix, anderzijds de Nederlandse natie voor te bereiden op de komst van een nieuw, gezellig-Hollands en tegelijk warmbloedig-kosmopolitisch koningspaar. ‘Wij historici laten ons door dit charme-offensief niet misleiden’, zo lijkt men ons te willen voorhouden. Het beeld van het Oranjehuis als waarlijk nationale monarchie zou verbleken naast het portret van Lodewijk Napoleon als de werkelijke grondlegger van de Nederlandse monarchie.

Wij willen enkele kritische kanttekeningen plaatsen bij wat dreigt een nieuw *idée reçue* te worden en de vraag stellen hoeveel het koningschap van Lodewijk nu werkelijk heeft bijgedragen aan de vormgeving van de monarchie in het al of niet Verenigde Koninkrijk der Nederlanden. Al sinds de negentiende eeuw is een discussie gaande over de antecedenten van het koningschap van Willem I, een discussie die door Coen Tamse in 1980 als volgt werd samengevat: ‘Willem I’s koningschap stond op maatschappelijke staatkundige en politiek-theoretische grondslagen die ten tijde van de republiek, de Bataafse Tijd, het Koninkrijk Holland en de Franse inlijving waren gelegd en droeg daarvan de merktekenen. Tevens belichaamde de functie zoals Willem die vervulde iets nieuws, betekende zij

1 Annie Jourdan en Martijn van der Burg, ‘Lodewijk Napoleon en het ontstaan van het Koninkrijk Holland’, *Geschiedenis Magazine* 41 (2006) 3, 15-21, aldaar 21.

Ordeteken van de Koninklijke Orde van de Unie; Amsterdam, Rijksmuseum (uit: Frans Grijzenhout, Een Koninklijk Museum, Amsterdam 1999)

de overwinning van een deel van het verleden en de versmelting van bepaalde, destijds aan elkaar vijandige politieke tradities tot een nieuwe synthese van staatkundig en maatschappelijk leven in Nederland.²

Zo is er in de historiografie gewezen op de Bourgondische erfenis, die al terug te vinden is in de *Schets van een Grondwet voor een Koninkrijk Holland* van Gijsbert Karel van Hogendorp en die door Willem I bij de openingszitting van de Staten-Generaal van het Verenigd Koninkrijk expliciet werd aangehaald: hij stelde, dat Karel V er al van overtuigd was 'dat de Nederlanden, om gelukkig en afhankelijk te zijn, niet alleen aan dezelfde Soeverein moesten gehoorzamen, maar ook naar dezelfde algemene wetten bestierd worden'.³ Daarnaast is gewezen op de betekenis van de orangistische propaganda van de achttiende eeuw, waarin het stadhouderschap als tegenwicht tegen het regentendom, ter bescherming van het gewone volk en als onpartijdig vredestichter boven de door partijschappen verscheurde republiek werd voorgesteld. Een vergelijkbare bemiddelende rol, maar dan met een geheel andere inspiratie, kreeg Willem toebedeeld

door de historici die wezen op het verband met het verlichte absolutisme en het Duits geïnspireerde monarchale principe, waarin de vorst als autonome, eerste beweging van de staat wordt voorgesteld. In dat verband is vooral door Bornewasser gewezen op de leerschool die Willem Frederik als vorst van Fulda heeft gehad. Maar uit die functie zou ook kunnen worden afgeleid dat Willem als Napoleonische zetbaas in zijn Nederlandse koningschap vorm heeft gegeven aan

² Coen Tamse, 'Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw', in: *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam 2002), 178-222, aldaar 178.

³ Geciteerd bij E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (Amsterdam 1986) dl. I, 107.

‘een napoleontisch geregementeerde Staat met een constitutionelen gevel’, zoals Thorbecke stelde.⁴ Ten slotte zijn er nog de historici die er op wijzen dat Willems koningschap eerder als precedentloos begin moet worden gezien, als voorafschaduw van een nieuw soort koningschap, dat later in de Europese geschiedenis tot volle wasdom komt bij de burger-koning Louis Philippe en de nationalistische sociaal-hervormer Napoleon III.⁵

Ook als al deze antecedenenten zijn nagetrokken, blijft staan dat Lodewijk Napoleon sinds de Opstand de eerste functionerende vorst op Nederlands grondgebied is. Zo komt ook Tamse uiteindelijk toch tot de conclusie dat ‘de “proefneming” die het land ten tijde van Lodewijk Napoleon met de monarchie gemaakt had’, de taak van Willem vergemakkelijkte.⁶ In dezelfde toonzetting merkte Bornewasser in zijn biografische schets van Willem I op: ‘Zoals in Frankrijk Lodewijk XVIII zich in het nieuw opgemaakte bed van keizer Napoleon zou vlijen, zo stapte Willem I in dat van raadspensionaris Schimmelpenninck en koning Lodewijk Napoleon.’⁷ De laatste jaren lijkt deze opvatting dus ook onder het bredere publiek gemeengoed te worden, getuige de recente editie van het *Historisch Nieuwsblad*, met een artikel getiteld: ‘Lodewijk Napoleon: de man die van Nederland een Koninkrijk maakte’.⁸

De vraag is hoe de rol van Lodewijk als wegbereider begrepen moet worden. In de literatuur wordt op verschillende mogelijkheden gewezen. Een daarvan is de gedachte dat de continuïteit tussen Lodewijk en Willem gezocht moet worden in de oprichting van de nationale instellingen. Voorbeelden zijn de stichting van de Koninklijke Bibliotheek in 1806 en het Koninklijk Instituut in 1808. In datzelfde jaar bracht Lodewijk de schilderijen uit in de 1800 ingerichte Nationale Konst-Gallerij van Den Haag over naar Amsterdam en stichtte daar het Koninklijk Museum, dat later door Willem werd uitgebreid en herdoopt in het Rijksmuseum. Het laatste voorbeeld geeft al aan waar het pro-

4 J.R. Thorbecke, ‘Anton Reinhard Falck’, in: *Historische schetsen* (Den Haag 1872), 353–373, aldaar 175.

5 Kossmann, *De Lage Landen* (noot 3), 105.

6 Tamse, ‘Plaats en functie’ (noot 2), 178–9.

7 In 1870 verscheen er in Den Haag een dik geschiedkundig werk met de titel *Le soulèvement de la Hollande en 1813 et la Fondation du Royaume des Pays-Bas précédés d’une introduction sur le règne de Louis Bonaparte 1806–1817*. De schrijver, de Belgische (ultra)nationalistische historicus Théodore Juste, liet met zijn keuze om vooraf aan zijn betoog een introductie te geven over het Koningschap van Lodewijk Napoleon impliciet merken dat hier de wortels lagen van de Noord-Nederlandse Monarchie. Juste had in de jaren 1840 verschillende lijvige delen over de geschiedenis van België gepubliceerd waarin hij het idee had ontvouwen dat de Belgen een teleologische geschiedenis kenden die eindigde in vrij burgerschap en een rechtvaardig constitutioneel koningschap. Vanuit deze visie op de geschiedenis had hij ook studie gemaakt van ‘1813’. Naast historische argumenten, had hij een dwingende Belgisch-nationalistische agenda om Lodewijk Napoleon voor te stellen als wegbereider van Willem I. Allereerst wilde Juste laten zien dat een vorst met een vreemde religieuze achtergrond zoals Lodewijk desondanks geliefd kon worden, en in die zin een antecedent voor de protestantse Leopold I vormde. Als tweede doel had Juste het benadrukken dat Frankrijk ook in Noord-Nederland grote invloed uit had geoefend en dat Nederland evenals België nog steeds moeite moest doen deze af te werpen. Jo Tollebeek, ‘Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830–1850)’, *Journal of the History of Ideas* 59 (1998), 329–353.

8 Judith Amsenga en Geertje Dekkers, ‘Lodewijk Napoleon: de man die van Nederland een koninkrijk maakte’, *Historisch Nieuwsblad* 1 (2006).

bleem in deze benadering ligt: de meeste van de maatregelen die Lodewijk Napoleon trof waren al langer in voorbereiding en bouwden voort op een nationale integratie en centralisatie van de staat die beiden als sinds 1795 op gang waren gekomen. Net zo min het Koninklijk Museum *ab ovo* begon zijn ook twee andere topstukken uit de Franse inboedel, de belastinghervorming van Gogel en de onderwijswetgeving van Van der Palm, op Lodewijk terug te voeren. Als er een echte waterscheiding moet worden aangewezen, waarna definitief afscheid was genomen van de 'republikeinse veelheid', dan komen eerder de Staatsregeling van 1798 of de wetgeving onder Schimmelpenninck van 1805 in aanmerking dan het koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon.⁹

Een andere mogelijkheid is dat niet zozeer de nationale politiek of de centralisatie van de staat door Lodewijk is voorbereid, maar dat hij de Nederlandse samenleving heeft klaargestoomd voor het leven onder een constitutionele monarchie. Zo verklaarde Kinker al in 1817 dat Lodewijk Napoleon in staat was geweest 'het Koningschap aan de stugste republikeinen aannemelijk te maken'.¹⁰ Door zijn Nederland welgezinde opstelling en zijn weigering de meest ingrijpende opdrachten van zijn broer, zoals de conscriptie en de tiërcering, door te voeren, zou Lodewijk de Nederlandse bevolking hebben geleerd om de monarchie naar waarde te schatten. Deze gedachte snijdt zeker hout, maar laat de vraag open in hoeverre er nu continuïteit was in de invulling die Lodewijk en Willem aan het koningschap gaven.

Het is op die vraag dat wij ons willen concentreren. Daarbij sluiten we aan bij de studies naar de praktische vormgeving van de monarchie, de hofcultuur en de veranderende functie van het koningschap in een postrevolutionaire context.¹¹ Wij richten onze blik op vier aspecten die van oudsher bepalend zijn geweest voor de monarchie. Om te beginnen treedt de vorst op als *primus inter pares* te midden van de aristocratie, en onderhoudt hij zowel binnen als buiten de staat een relatie met deze aristocratische cliëntèle. Als tweede functioneert de vorst als regeringsleider en hoofd van de staat. Als derde geeft een vorst leiding aan zijn hof en wordt het koningschap mede getekend door de regels en inrichting van de hofhouding. En als vierde factor wordt zijn koningschap bepaald door zijn symbolische waarde voor de natie. Op elk van deze punten onderzoeken we in hoeverre Lodewijk Napoleon een voorbeeld is voor Willem I. We realiseren ons dat er andere belangrijke aspecten zijn die het vergelijken waard zijn, zoals de constitutionele inbedding van het koningschap of de legitimaties die zijzelf en anderen voor het koningschap hebben gegeven, waar we in het beperkte kader van deze beschouwing niet aan toe zullen komen.

9 Jonathan Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1998), 1129.

10 J. Kinker, *De Herkaauwer*, geciteerd in H.T. Colebrander, *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* ('s-Gravenhage 1813), 332.

11 Zie bijvoorbeeld Jeroen Duindam, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780* (Cambridge 2003); Sheryl Kroen, *Politics and Theater. The Crisis of Legitimacy in Restoration France, 1815-1830* (Berkeley [etc.] 2000).

Primus inter pares

In navolging van Bonaparte zagen zowel Lodewijk Napoleon als Willem I de adel als een bezittende klasse, en niet zo zeer als een stand met juridische en erfelijke privileges. Evenals Napoleon – die met zijn bekende ‘rapprochement et ralliement’ een nieuwe bestuurlijke elite creëerde – schakelden ze vermogen en afkomst gelijk, en bouwden ze een nieuwe sociale hiërarchie. Ze maakten hierbij evenwel dankbaar gebruik van een beproefd middel uit het *ancien régime*, namelijk verheffing in de adelstand, om zo trouwe bondgenoten te belonen en potentiële tegenstanders te appeaseren.

Zo betrof Lodewijk Napoleon na 1806 leden van de orangistische adel en de oude regentenklasse bij het hof en benoemde hij enkelen van hen als landdrossen. Naast deze beproefde cliëntelistische verdeel- en heerspolitiek stelde hij de Koninklijke Orde van de Unie in. De eretekens van deze orde reikte hij hoogstpersoonlijk uit, hetgeen de persoonlijke band van de koning met de gedecoreerde diende te onderstrepen. Afkomst, verleden en stand leken hierbij geen rol te spelen. Zo luidde het devies van de orde: ‘Doe wel en zie niet om’.

Na zijn herstel in 1813 volgde Willem Frederik in zijn relatie tot de adel en hogere burgerij eenzelfde lijn van ‘verdeel en heers’. In het verlengde van Gijsbert Karel van Hogendorps dualistische ideeën over de rol en positie van de adel binnen het politieke bestel, nam Willem I mensen op grond van een census op in de ridderschappen en gaf deze quasi-adellijke groep op stedelijk en gewestelijk niveau min of meer onpolitieke ambten. Het ging daarbij, anders dan onder Lodewijk, om het creëren van een *corps intermediair* dat aan de ene kant de positie van de vorst moest legitimeren, maar aan de andere kant – in de schets van Van Hogendorp althans – diens macht diende in te dammen. In de vorm van de ridderschappen werd met een beroep op een Bourgondische traditie een klasse van kiezers gecreëerd met zowel een legitimerende als matigende functie in het politieke bestel.¹² Lodewijk Napoleon ging het daarentegen vooral om het tot stand brengen van een volgzame coterie die zijn gezag moest schragen en bevestigen.

Willem I zocht wel duidelijk aansluiting bij het ordestelsel van Lodewijk Napoleon, al leek hij hier minder persoonlijk belang aan te hechten dan zijn voorganger, die zich hier tot in het laatste detail mee bemoeide. Belangrijk voor de continuïteit en overeenkomsten tussen Lodewijk en Willem I is dat het ordestelsel van Willem – bestaande uit een militaire orde (Willems-Orde) en een civiele orde (Orde van de Nederlandsche Leeuw) – niet meteen na 1813 werd ingevoerd. In de Constitutie van 1814 was een intentie uitgesproken om een koninklijke orde in het leven te roepen, maar het zou tot eind 1815 duren voor dat deze ook daadwerkelijk ingevoerd werd. Twee zaken speelden hierbij een

¹² Voor de positie van de adel ten tijde Willem I's regering zie: P. Janssens, 'De politieke invloed van de adel in het Koninkrijk der Nederlanden', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en Natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)* (Brussel 1992), 98-121

rol: in de eerste plaats natuurlijk de nieuwe dreiging van Napoleon, maar belangrijker is dat de discussie omtrent de vormgeving, traditie en symbolen omtrent de orde erg veel tijd kostte. Een van de belangrijkste discussiepunten hierbij was de mate waarin de orde moest verwijzen naar de Bourgondische traditie en symbolen van Karel V kon bevatten.¹³ Het gaat te ver deze discussie hier uitvoerig te behandelen, maar ze laat zien dat de continuïteit tussen Lodewijk en Willem vooral gezocht moet worden de erkenning dat een koninklijke orde een belangrijke functie had te vervullen, terwijl de symbolische invulling een geheel andere was. Het is in ieder geval veelzeggend dat Willem I in 1813-1815 zocht naar een eigen traditie en betekenis, en in de symboliek rond de orde een link probeerde te leggen met de vaderlandse geschiedenis van voor 1787. 'Met de stichting van de Militaire Willems-Orde en de Orde van de Nederlandse Leeuw, sloeg het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden een geheel eigen weg in, zodat de orden van het Koninkrijk Holland definitief tot het verleden behoorden', aldus George Sanders in zijn bijdrage aan het *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* van 2006.¹⁴

Ook de eerste toekenningen van zowel de Willems-Orde als Orde van de Nederlandsche Leeuw in 1815 laat zien dat Willem I een eigen visie op de functie van het ordestelsel had. Zo bestonden de eerste in 1815 gedecoreerden uit personen die hem tijdens zijn ballingschap trouw waren gebleven, bijvoorbeeld zijn opperstalmeester in Fulda, Van Heerdt tot Eversberg, de minister van buitenlandse zaken Van Nagell van Ampsen en de Ambassadeur in Londen Hendrik Fagel. Verder werd bij de eerste decoratieronde het driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum beloond voor hun verdiensten in 1813.¹⁵ Wat verder opvalt is de decoratie van Zuid-Nederlandse prins-bisschop van Luik De Méan, duidelijk met als doel een brug te slaan tussen het protestantse Noorden en het katholieke Zuiden.

Er kan wat betreft de omgang met de adel en hoge burgerij, en de betekenis en praktijk van het ordestelsel als (her)erkenningmiddel van de vorst ten opzichte van de politieke en economische elite binnen de samenleving, niet simpelweg van uit worden gegaan dat Willem I zich spiegelde aan Lodewijk. Naast de verschillen zoals die hier zijn genoemd, had Willem I bovendien al in zijn jaren in Fulda met een politiek ten opzichte van de adel geëxperimenteerd. Toen hij in 1813 de soevereiniteit aanvaarde was het leggen van contacten met mannen van aanzien en verdienste voor hem dan ook een beproefde politiek, en wist hij zijn plaats als *primus inter pares* snel te bestendigen. Er kan dus hoogstens gesteld worden dat Lodewijk Napoleon en Willem Frederik in het eerste decennium van de eeuw dezelfde weg bewandelden van het creëren van een nieuwe klasse van aanzienlijken, die voor een deel bestond uit een oude groep

13 Zie: J.A. van Zelm van Eldik, *Moed en Deugd. Ridderorden in Nederland. De ontwikkeling van een eigen wereld binnen de Nederlandse samenleving. Deel I* (Zutphen 2003), 163-174, 175-206.

14 Zie de bijdrage van George Sanders, 'De ridderorden van Lodewijk Napoleon' in het nog te verschijnen *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 56 (2006).

15 Zie voor de eerste gedecoreerden: Van Zelm van Eldik, *Moed en Deugd* (noot 13), 381-384

van aristocraten en regenten, en anderzijds uit een groep sociaal 'ge-upgrade' burgerlijke figuren. Maar zij kozen daarin wel een onderscheiden postrevolutionaire weg, van Willems semi-historische, symbolisch naar het Bourgondische rijk verwijzende, herstel van de standenstaat versus Lodewijks cosmetisch herstel van een cliëntelistische hofcultuur.

Hoofd van de regering

'Het hoofd van het landsbestuur dient op alle richtingen zijn stempel, zijn wil te drukken', aldus Lodewijk Napoleon in zijn gedenkschriften.¹⁶ Willem I zou deze woorden met kracht hebben onderstreept. Zowel Lodewijk als Willem waren voorstanders van een krachtig bestuur, waarin het staatsapparaat – de ministers en de ambtenaren – de wil van de vorst volgde en 'onverflauwd' diens oogmerk nastreefde. Vertegenwoordigende en controlerende lichamen binnen de staat dienden in de ogen van beide staatshoofden slechts hun positie te legitimeren; ze beschouwden deze qua oorsprong revolutionaire instituties als instellingen die inzetbaar waren voor monarchale doeleinden. 'Moi j'existe avant la constitution; les états-généraux n'existent que par elle', verklaarde Willem I in 1820 stellig aan zijn zoon.¹⁷

Qua ideeën over het koningschap en de positie van de vorst binnen het politieke bestel lijken Lodewijk en Willem op een zelfde lijn te zitten. In de bijdrage 'Oorsprong van de constitutionele monarchie' aan het *Geschiedenis Magazine* stelt Martijn van der Burg in dit verband dat Willem I een 'goede leerling' was van 'koning Lodewijk'.¹⁸ Beide vorsten waren volgens hem autocraten die per koninklijk besluit regeerden en zoveel mogelijk het parlement probeerden te omzeilen. De overeenkomsten die Van der Burg schetst zijn zonder meer valide, evenals de door hem benadrukte precedentwerking die van Lodewijks koninkrijk Holland uitging.

Het is echter de vraag of Willem Frederik zich als hoofd van de regering expliciet aan zijn voorganger spiegelde. Gaat het niet een stap te ver door Willem I in staatszaken als 'leerling' van Lodewijk Napoleon neer te zetten? Willem Frederik kende de regeringspraktijk van zijn voorganger immers slechts uit tweede hand. Bovendien kan niet zomaar voorbij worden gegaan aan zijn staatkundige opleiding als erfprins en zijn regeringservaring als allochtone en protestantse vorst in het katholieke Fulda. Willem Frederiks vormende jaren werden gedomineerd door studie van de geschiedenis en staatsinstellingen van de republiek en een strenge Pruisische militaristische opvoeding. Tijdens zijn op-

¹⁶ Lodewijk Napoleon, *Lodewijk Napoleon, Koning van Holland. Gedenkschriften, gekozen, vertaald en met getuigenissen van tijdgenoten vermeerderd door Wim Zaal* (Amsterdam 2005), 27.

¹⁷ Jeroen van Zanten 'Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard'. *Politieke discussie en oppositievorming in Nederland 1813-1840* (Amsterdam 2004), 162.

¹⁸ Martijn van der Burg, 'Oorsprong van de constitutionele monarchie', *Geschiedenis Magazine* nr. 3 (2006), 29-32, aldaar 32.

leiding raakte hij onder de indruk van het verlicht despotisme van zijn oudoom Frederik de Grote en keizer Jozef II. Zo schreef hij in 1788 – als variatie op het credo ‘voor, maar niet door het volk’ – dat een ‘volksregering’ nooit tot goed bestuur kon leiden omdat het de toestemming van een te ‘groot getal van mensen’ nodig had. Ook als zestienjarige cadet was Willem Frederik dus al een voorstander van krachtig bestuur. Toen hij van 1802 tot 1806 in Fulda zijn eerste regeringervaringen op kon doen, bleek deze opvatting niet veranderd te zijn. Hier regeerde hij als een landspatriarch zonder enige vorm van inspraak slechts met de hulp van een kabinetsraad en een handjevol adviseurs.¹⁹

Hoewel hij bij zijn herstel in Nederland in november 1813 aangaf enkel de verloren onafhankelijkheid te willen helpen herstellen en alleen als constitutioneel vorst de hoge regering te aanvaarden, voerde Willem Frederik van meet af aan de strategie om dezelfde regeringsruimte als in Fulda voor zichzelf te creëren. De instellingen en regeringspraktijk die Lodewijk Napoleon had achtergelaten vormden hierbij slechts één van de ankerpunten. Wat betreft het versterken van zijn eigen positie, de centrale overheid en een eigenmachtige regering, bouwde Willem I in de eerste jaren van zijn regering – grofweg de jaren 1813-1818 – evenzeer voort op de Staatsregeling van 1798 en het daaropvolgende Staatsbewind van 1801-1805.

In zijn bijdrage aan het in 1982 gehouden symposium ‘Verlicht despotisme in de Nederlanden’ heeft Clemens in dit verband terecht opgemerkt dat de bereidheid van de politieke elite om een eenhoofdig bestuur te accepteren een even grote rol speelde als de eigenschappen van het staatshoofd zelf, en de wijze waarop deze inhoud gaf aan het bestuur. ‘Dat de soevereiniteit van het volk tezelfdertijd gereduceerd werd tot een aantal in de grondwet vastgelegde fundamentele rechten en een nauwelijks meer representatief te noemen Wetgevend Lichaam met weinig bevoegdheden, werd door sommige democraten van weleer inderdaad betreurd, maar de meesten vonden en zagen de verwerkelijking van hun idealen liever in handen van een machtig alleenheerser, dan in die van een onhandelbaar volk’, aldus Clemens over de monarchale regeringsvorm in 1806.²⁰

Een goed voorbeeld van dit ‘revolutionaire pragmatisme’ is de wijze waarop Isaac Gogel zich in 1806 opstelde. Gogel besloot in 1806, ondanks bezwaren tegen een monarchale regeringsvorm, mee te werken aan Lodewijks regering omdat hij meende een groot deel van zijn eigen politieke programmapunten te kunnen realiseren.²¹ In zijn ogen was het koningschap van Lodewijk juist een product van de revolutie, en geen herstel van het *ancien régime*. De toetssteen lag dan ook niet in de wel of niet correcte regeringsvorm, maar in goed bestuur, en de mogelijkheden om binnen dit bestuur zaken gedaan te krijgen.

19 Vgl. J. A. Bornewasser, *Kirche und staat in Fulda unter Wilhelm Friedrich von Oranien 1802-1806* (Nijmegen 1956).

20 Th. Clemens, ‘Is de concentratie van macht onder koning Lodewijk Napoleon een uitloper van het verlicht despotisme’, *Documentatieblad werkgroep Achttiende Eeuw*, 49-50 (1981), 70-83, aldaar 73.

21 Clemens, ‘Concentratie van macht onder koning Lodewijk Napoleon’ (noot 20), 76

Dat zowel het koningschap van Lodewijk Napoleon als van Willem I door vriend en vijand werd ervaren als een 'product van de revolutie' vormt een belangrijk aanknopingspunt op grond waarvan de overeenkomsten en continuïteit tussen de twee staatshoofden hier kan worden genuanceerd. Beide vorsten kregen op grond van schijnbaar contingente ontwikkelingen en arbitraire gronden de soevereiniteit aangeboden, en hadden zowel het verlangen als de ruimte om deze eigenmachtig in te vullen. Hoewel beiden op praktisch niveau zaken van voorgaande regimes overnamen en verder uitbouwden, bestond er een wezenlijk verschil in hun strategie om de eigen regering te legitimeren en de uitvoerende macht te vergroten.

Dit verschil in strategie blijkt uit de wijze waarop beiden als hoofd van een centrale staat de verschillende instellingen binnen het regeringsapparaat positioneerden en vormgaven. Een goed voorbeeld hiervan is de positie van de Staatssecretarie. Bij de Staatsregeling van 1805 – de grondwet van Schimmelpenninck – werd naast een einde aan de gedeelde soevereiniteit van de gewesten en de verzoening van de oude partijen, tevens een begin gemaakt met het versterken van een centraal staatsorgaan, oftewel: de Staatssecretarie. Zo werd het hoofd van deze secretarie, de algemeen secretaris van Staat, belast met het contrasigneren van alle door de raadpensionaris uitgevaardigde akten. In de Grondwet van het koninkrijk Holland werd de algemeen secretaris van Staat niet genoemd, en in 1808 maakte Lodewijk Napoleon een einde aan het ambt, met als doel de Staatssecretarie op te laten gaan in het Kabinet des Konings. De werkzaamheden van deze sleutelpositie werden voortaan verdeeld onder verschillende kabinetssecretarissen en een eerste secretaris van het Kabinet des Konings.

Willem Frederik herstelde in 1814 de Staatssecretarie en blies het ambt van secretaris van Staat nieuw leven in, zonder dit overigens in de Grondwet op te nemen. Buiten het 'openbare' Kabinet, dat in administratieve zin deel uitmaakte van het hof, beschikte Willem I hiermee over een instrument waarmee hij in het geheim beleid kon vormgeven en tevens controle kon uitoefenen op het bestuur. Hier is een parallel te vinden met de wijze waarop Willem Frederik in Fulda inhoud gaf aan zijn regering. In deze jaren regeerde hij via een 'Geheime Conferenz-Kommission', hetgeen een vergelijkbare instelling met de Staatssecretarie was.²²

De Staatssecretarie zou uitgroeien tot de belangrijkste instelling van het Verenigd Koninkrijk. Het is hier dat Willem I de ruimte voor zijn eigenmachtig bestuur vergrootte, zijn besluiten voorbereidde en controle hield over de verschillende ministeries. Het feit dat hij de Staatssecretarie in 1814 herstelde, en naast het door Lodewijk Napoleon ingestelde Kabinet des Konings plaatste, vormt niet alleen een breuk met het bestuur van Lodewijk Napoleon, maar wijst ook op een andere politieke en bestuurlijke strategie.

²² Vgl. J. Steur, 'Staatssecretarie en kabinet des konings onder Willem I', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 84 (1984), 88-137. Steur schrijft: 'Een kabinetssecretarie was voor Oranje geen novum [...] in de landsvaderlijke administratie van Erfprins als vorst van [...] Fulda, Corvey, Dortmund en Weingarten ...'.

Het belang dat Willem I aan de Staatssecretarie hechtte, en hoe kenmerkend deze instelling was voor zijn koningschap was, wordt nog eens onderstreept door het feit dat Willem II in 1840 de Staatssecretarie ophief. Het nieuwe koningschap zoals Willem II dat voorstond diende transparant te zijn. De Staatssecretarie was onder zijn vader synoniem geworden voor geheimhouding. Sailant detail is dat Willem II de commissie die ingesteld was om de werkzaamheden van de Staatssecretarie te onderzoeken en elders onder te brengen (onder leiding van de nieuwe kabinetssecretaris Van Doorn), de opdracht gaf na te gaan wat de praktijk onder Lodewijk Napoleon was geweest. Tegen het advies van Van Doorn in om Staatssecretarie en Kabinets des Konings te integreren onder de naam Kabinets- en Staats-Griffie, besloot Willem II de naam Kabinet des Konings – zoals die onder Lodewijk Napoleon in gebruik was geraakt – nieuw leven in te blazen.²³

Naast de inrichting van de Staatssecretarie als geheim regeringsorgaan, legde Willem I ook andere machtsaccenten binnen het politieke bestel dan Lodewijk Napoleon. Zo veranderde de positie van de Staatsraad na 1814 ingrijpend. Ofschoon onder Willem voor een groot deel dezelfde personen terugkeerden die onder Lodewijk zitting hadden genomen in dit eerbiedwaardig orgaan, verloor de Raad aan politiek gewicht. Waar het onder Lodewijk nog een actief adviesorgaan was, dat door hem in samenspraak met zijn ministers daadwerkelijk als klankbord werd gebruikt, veranderde de Raad onder Willem in een incidenteel geraadpleegd adviserend genootschap, dat soms ook werd ervaren als een orgaan waarmee men potentiële politieke vijanden monddood kon maken.²⁴ Zo weigerde Kemper in 1818 een benoeming tot Staatsraad omdat hij prijs stelde op zijn 'uitwendige en zedelijke onafhankelijkheid'.²⁵

Kemper verwees met deze woorden niet alleen naar de positie van de Raad van State, maar ook naar de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Lodewijk Napoleon respecteerde deze onafhankelijkheid. Dit was opmerkelijk omdat er in Frankrijk sinds 1789 een tendens bestond de rechterlijke macht aan de uitvoerende macht te onderwerpen. In september 1795 bepaalde de Nationale Conventie bijvoorbeeld: 'En cas de conflit d'attributions entre les autorités judiciaires et administratives, il sera sursis jusqu'à la décision du ministre'.²⁶ Bij de grondwetsherziening van 1799 en in een afzonderlijke wet in 1801 werd deze regel nog een keer bevestigd. Hoewel Napoleon Bonaparte in de periode hierna veel deed voor de organisatie en de codificatie van het recht, handhaafde hij de onderwerping van de rechterlijke macht aan de uitvoerende.

23 Steur, 'Staatssecretarie en kabinet' (noot 22), 89-93 en 108-111.

24 Zie voor werkwijze en positie van de Staatsraad onder Lodewijk Napoleon de bijdrage van Joke Roelevink in deze bundel, en ook E. van Raalte, 'De ministerraad onder Lodewijk Napoleon in 1807', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 63 (1950), 12-37.

25 Kemper in brief aan Willem I, 1818, geciteerd in Van Zanten, *Schielijk* (noot 17), 151.

26 J. Drion, *Administratie contra rechter tot de intrekking van het conflictenbesluit* (Den Haag 1950), 33-40, citaat aldaar 34.

In de Bataafse republiek en ook ten tijde van het Staatsbewind bestond veel weerzin tegen de Franse houding ten opzichte van de rechterlijke macht. Zowel in de staatsregelingen van 1798 als die van 1805 werd een artikel opgenomen waarin werd vastgelegd dat 'Geene Politieke Magt' de onafhankelijkheid 'der Regters' mocht belemmeren. Lodewijk Napoleon handhaafde in 1806 dit artikel en bevestigde de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in de Wet op de Rechterlijke Organisatie van 1809.²⁷

Willem I koos voor een geheel andere benadering. Ofschoon hij in 1813-1815 de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht had bevestigd, probeerde hij vanaf 1818 meer en meer ruimte voor de uitvoerende macht te scheppen. Met de Blanketwet van 1818 zorgde hij ervoor dat hij per Koninklijk Besluit kon regeren en met het Conflictenbesluit van 1822 onderwierp hij de rechterlijke macht aan de uitvoerende macht door te bepalen dat bij een conflict tussen 'rechter en administratie' de laatste altijd aan het langste eind trok. Willem I toonde dus minder respect voor de scheiding van de machten dan Lodewijk, en liet zich hierin kennen als een kleine Bonaparte, die in het ambtelijk apparaat zijn belangrijkste instrument zag en in zijn geest optredende ambtenaren wilde beschermen.²⁸

De instrumentele denkwijze van Willem I komt niet alleen tot uiting in zijn houding ten opzichte van de rechterlijke macht, maar ook in de wijze waarop hij invulling gaf aan politieke ambten. Een goed voorbeeld hiervan is de invulling van de titel 'minister van Staat'. Onder Lodewijk Napoleon bestond deze titel bij artikel 5 van de Constitutionele wetten al, maar betekende deze hetzelfde als minister, ofwel: een hoofd van een departement met een portefeuille. Onder Willem I lijkt 'minister van Staat' in de eerste plaats een eretitel zonder portefeuille en departement te zijn.²⁹ Van Sas heeft in zijn artikel over Röell aangetoond dat dit niet helemaal het geval was.³⁰ Een benoeming tot minister van Staat gaf Willem I de mogelijkheid om personen aan zijn bewind gebonden te houden, en tevens 'naar omstandigheden' te gebruiken als voorzitter van (onderzoek)commissies.³¹ Binnen het regeringsapparaat vormden de ministers van Staat hiermee zowel een informeel als formeel instrument voor Willem I om zijn macht te bestendigen – en misschien belangrijker nog: zijn beleid op grond van het oordeel van (semi)onafhankelijke adviseurs en commissies te omkleden en te rechtvaardigen.

Het belang van informele en persoonlijke relaties van het staatshoofd met ambtelijke en politieke functionarissen binnen het politieke bestel kan zowel voor Lodewijk Napoleons als voor Willem I's regeringperiode niet genoeg on-

27 Drion, *Administratie contra rechter* (noot 26), 54-57.

28 Vgl. Drion, *Administratie contra rechter* (noot 26) en Van Zanten, *Schielijk* (noot 17), 177-179.

29 Vgl. E. Van Raalte, 'De Minster van Staat', *Themis. Verzameling van bijdragen tot de kennis van Publiek en Privaatrecht* 76 (Den Haag 1915), 270-291.

30 Vgl. N.C.F. van Sas, 'Een Amsterdamse realist. Willem Frederik Roëll, 1767-1835', in: W.W. Mijnhardt (red), *Figuren en figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J. C. Boogman* (Utrecht 1979), 61-111, aldaar 74-76.

31 Zie citaat van Willem I's woorden m.b.t. ministers van Staat bij Van Sas, 'Een Amsterdamse realist' (noot 30), 75.

derstreept worden. Terwijl in de institutionele vormgeving van het staatsapparaat verschillen aan te wijzen zijn, bestaan er duidelijke overeenkomsten in de wijze waarop Willem en Lodewijk omgingen met politiek personeel. Beiden trachtten oude en nieuwe groepen in het staatsapparaat op te nemen. Dit leidde evenwel wel niet, zoals vaak in de geschiedschrijving wordt verondersteld, tot een vanzelfsprekende continuïteit tussen beide regimes.

Willem I nam in 1813 veel verschillende figuren in zijn regering op. Daaronder waren *homines novi* uit Lodewijk Napoleons regering, zoals Röell, Falck, Van Stralen en Van Maanen. Minder bekend is dat hij ook functionarissen uit zijn tijd in Fulda na 1813 een positie gaf binnen zijn regering. Zo benoemde hij zijn 'geheimsecretär' Hofmann tot gewoon secretaris, en later in 1825 zelfs tot kabinetssecretaris, een functie die hij tot 1839 zou bezetten. Ook was Willem I in 1813 van plan om niet Falck, maar een van de gebroeders Fagel tot algemeen secretaris van Staat te benoemen. Robert Fagel had daarbij zijn voorkeur. Dit was opmerkelijk want ook deze bekleedde een belangrijke ambtelijke functie aan het hof in Fulda. Dit gold ook voor Jan Carel Elias van Lynden tot Hoevelaken, die in 1813 door Willem I lid van de hofcommissie werd gemaakt, van 1814 tot 1824 gouverneur van Gelderland was, en tevens zitting in de Raad van State nam. Ook de broer van Van Lynden tot Hoevelaken – Jan Elias Nicolaas – profiteerde overigens van de trouw aan Oranje in ballingschap, want hij werd in 1815 de eerste voorzitter van de Tweede Kamer en nam tegelijkertijd ook zitting in de Raad van State.³²

Willem I deelde Lodewijks Napoleons voorkeur voor getalenteerde nieuwkomers. Dit duidt echter eerder op gelijkenis dan op continuïteit, want ook in Fulda schiep Willem Frederik al mogelijkheden voor 'talenten' zonder titel of connecties om op te klimmen binnen het staatsapparaat. Dat is ook te zien aan de overeenkomstige bereidheid van Lodewijk en Willem I om zich sterk te maken voor de emancipatie van joden. Lodewijk Napoleon benoemde bijvoorbeeld de getalenteerde jurist Carel Asser op het Departement van Erediensten, en Jonas Daniel Meijer kreeg de belangrijke positie van redacteur van de Koninklijke Courant aangeboden. Willem I handhaafde beide verdienstelijke heren – Asser kreeg een post op Justitie en Jonas Daniel Meijer werd in 1814 secretaris van de grondwetscommissie – maar sloot hij daarmee in de eerste plaats aan bij het door hem gevoerde emancipatiebeleid in Fulda, waar hij tegen de stroom in had geprobeerd de juridische en maatschappelijke positie van de joodse gemeenschap te verbeteren.

De hier genoemde verschillen tussen Lodewijk Napoleon en Willem I wijzen op een andere visie op de ordening en inrichting van de staat. Lodewijk Napoleon lijkt een krachtige centralisatie van de staat door te hebben willen voeren, waarbij alle functies samenkwamen in het Kabinet des Konings. Lodewijks

³² Nog een ander voorbeeld is Van Heerdt tot Eversberg. Van Heerdt was in Fulda de kamerheer van Willem Frederik, en werd in 1813 aangesteld als opperhofmaarschalk en lid gemaakt van de Eerste Kamer. Van Heerdt zou later ook nog kort lid zijn van de Tweede Kamer.

ideale regeringsvorm was een gematigde monarchie, op Franse centrale wijze georganiseerd maar wel met enkele specifiek Hollandse trekken.³³ Willem I wilde daarentegen zijn handen vrij houden en creëerde vanaf 1815 daartoe binnen de centrale overheid verschillende staatsorganen, die voor een deel aan het zicht onttrokken door hem gemanipuleerd konden worden. Bovendien zorgde hij er met de Blanketwet van 1818 en het Conflictenbesluit van 1822 voor dat hij optimaal zijn eigen wil op het staatsapparaat kon drukken. Zoals Thorbecke al constateerde, herstelde Willem I daarmee de Napoleontische staat, niet die van Lodewijk, maar van Bonaparte.

Willem I hing duidelijk meer aan de uitvoerende macht dan Lodewijk. Hij voerde een rationele en instrumentalistische politiek, die gericht was op het vergroten van zijn macht over en greep op het regeringsapparaat. De praktische vormgeving van deze politiek had hij beproefd in Fulda, en het lijkt erop dat hij zijn inspiratie daarvoor ontleende aan Napoleon, Jozef II en Frederik de Grote. Willem Frederik ging het vooral om de ruimte om besluiten te kunnen nemen en deze naar zijn wensen uitgevoerd te krijgen. Lodewijk Napoleon streefde ook naar een eigenmachtig en autoritair koningschap, maar ontwikkelde zich meer als inspirator en initiator – als ‘Lodewijk de Goede’ die graag delegerde en tevens de aangename kanten van zijn ambt waardeerde.³⁴

Hoofd van de hofhouding

Wat betreft de inrichting van de hofhouding lijkt er eerder sprake van een invloed van de Oranjes op Lodewijk Napoleon dan omgekeerd. In 1767 werd onder leiding van de hertog van Brunswijk het stadhoudelijk hof opnieuw ingericht. Van Brunswijk nam hierbij het Oostenrijkse hof als voorbeeld en deelde het in drie afzonderlijke delen in: het eigenlijk hof, ‘cour’, onder leiding van de *grand maître de la cour* (opperhofmeester); de *écurie* (stallen) onder supervisie van de *grand écuyer* (opperstalmeester); en als laatste de *chambre* onder leiding van de *grand chambellan* (opperkamerheer).³⁵ Naast deze leidinggevende functies bestond het hof van Willem V verder nog uit een vier kamerheren, zes kamerjonkers, een hofpredikant, opperhofmeester, opperstalmeester, hofmaarschalk en oppergarderobemeester.

³³ Zie hiervoor de conclusie van de bijdrage van Joke Roelevink in deze bundel.

³⁴ Dat wil niet zeggen dat Lodewijk minder hard werkte dan Willem I: ‘De koning begon te regeren met een ijver die hemzelve en de anderen zenuwachtig maakte. Hij stond te vijf uur op en wilde dat staatsecretaris Hultman dan reeds bij de hand zou zijn, verleende audiëntien van zeven tot negen, presideerde den Staatsraad van tien tot twaalf, bleef des middags werken met de ministers’, aldus Colenbrander. Deze beschrijving van Lodewijk Napoleons werklust is even goed van toepassing op de wijze waarop Willem Frederik in Fulda en later na zijn herstel in Nederland regeerde. Verschil is echter dat Lodewijk deze vlijt niet lang volhield. In 1807 stortte hij lichamelijk in en na zijn herstel in Duitsland koos hij voor een meer aangenaam werktempo. Willem I hield het daarentegen tot aan 1840 vol alle staatszaken door zijn handen te laten gaan.

³⁵ Vgl: A. J.C. M. Gabriëls, ‘Het hof van Willem V, een momentopname’, *Jaarboek Oranje Nassau* (1995), 94–128.

De inrichting van het hof van Lodewijk Napoleon kwam overeen met de indeling van Van Brunswijk. Naast de *grand chambellan* had Lodewijk nog een *premier chambellan honoraire* en vier *chambellans 'en activité de service'*.

In 1814 besloot ook Willem I de regels en de inrichting van het hof zoals die sinds 1767 onder zijn vader golden te volgen.³⁶ In 1792 en 1794 had Willem Frederik zich al uitvoerig bezig gehouden met de organisatie, en de hofcommissie, die al in december 1813 was bijeengeroepen en uit bijna dezelfde heren bestond als in 1795, besloot in februari 1814 deze te handhaven.³⁷ Op het originele handgeschreven statuut uit 1792 werden in de kantlijn slechts enkele aanpassingen toegevoegd. Deze hadden bijna allemaal betrekking op een tekort aan geld en middelen. Zo werd bij de gang van zaken rond het avondmaal toegevoegd dat de etensresten op de borden van de koninklijke familie, en op de schalen en in de pannen, niet mochten worden weggegooid maar de volgende dag tijdens het middagmaal aan het hogere hofpersoneel diende te worden voorgeschoteld.

Uit diverse bronnen blijkt dat het hof van Willem I aanvankelijk een stuk kleiner was dan dat van Lodewijk Napoleon. Dat veranderde in 1816, toen Willem I besloot om de omvang van het hof uit te breiden, waarschijnlijk vanwege de dubbele huishouding in Brussel en Den Haag. Vier gewone en veertien buitengewone kamerheren werden aangesteld en zes hofdames, onder wie zijn latere tweede vrouw Henriette d'Oultremont.

Uit de stukken van de hofcommissie blijkt dat Willem I de *Etiquette Royale* van Lodewijk Napoleon grotendeels heeft overgenomen, overigens zonder dat hij zijn voorganger als voorbeeld noemt.³⁸ Ook wat betreft de regels zijn er op het eerste gezicht dus geen verschillen en lijkt Willem Frederik zich te hebben laten leiden door de reeds bestaande praktijk van rouw, staatsbezoeken, banketten en ceremonies onder Lodewijk Napoleon – een praktijk die op haar beurt weer aansloot bij een stadhouderlijke hofhouding zoals die in de achttiende eeuw was ontstaan.

Zowel Willem I als Lodewijk Napoleon namen in hun etiquette regels en bepalingen op over de kleding van hoogwaardigheidsbekleders en politieke functionarissen. Lodewijk publiceerde bijvoorbeeld in maart 1807 in de *Koninklijke Courant* een zeer uitgebreide lijst met kledingvoorschriften aan het hof en bij speciale gelegenheden. Tot in het kleinste detail gaf hij aan – kleur, stof, knopen en borduursel moesten exact volgens de voorschriften zijn – hoe ministers, ambtenaren en andere functionarissen er bij hoorden te lopen en wanneer ze bepaalde kostuums dienden te dragen.³⁹ Willem I deed minder moeite

³⁶ Dit onderzoekje naar het hof van Willem I is door Jeroen van Zanten in het Koninklijk Huisarchief gedaan samen met de deeltijdstudente M.M. Fischer. Graag zou ik haar hierbij willen bedanken voor de samenwerking en de aanvullende gegevens die ze heeft verleend.

³⁷ Kon.Huisarchief, notulen hofcommissie 1814-1818, inv. E. Ia bis.

³⁸ Kon.Huisarchief, A35,X, inv 11 en Hoge raad van de Adel, archief Commissies etiquette voor het paleis, inv. 775

³⁹ Vgl. *Koninklijke Courant* nr.59, dinsdag 10 maart 1807. Dit decreet was een aanvulling op het Koninklijk Besluit van 4 oktober 1806, waarin de gang van zaken, de kleding op ceremoniële ontvangsten etc. werd vastgesteld.

de kleding tot in het kleinste detail vast te leggen; hij leek meer de nadruk te leggen op de functie van de verschillende kostuums. Zo stelde hij dat ‘alle hogere en lagere burgerlijke ambtenaren, welke costumen hebben, dezelve moeten dragen wanneer zij ten Hove verschijnen. Wordende onder het woord costume geene andere verstaan dan zulke, welke door Zijne Majesteit zijn geaccordeerd’. Dat gold ook voor ambtenaren van de ‘Regterlijke Magt’ en professoren van de Universiteit of Illustere School.⁴⁰

Het lijkt erop dat Lodewijk zich het liefst bezig hield met de ceremoniële en uiterlijke aspecten van uniformen en kostuums, en minder geïnteresseerd was in ambtelijke orde en functionaliteit. Willem I lijkt hier – meer dan zijn voorganger – belang gehecht te hebben aan het zichtbaar maken van het staatsapparaat. Zijn aandacht voor ambtelijke kleding moet dan ook rationeel en instrumenteel uitgelegd worden – een wezenlijk verschil met het belang dat Lodewijk Napoleon hechtte aan symbolen van macht, eer, aanzien en verdienste.

Symbool voor de natie

Zowel Lodewijk als Willem stonden bekend als vriendelijk en open. Lodewijk bereisde zijn koninkrijk Holland verschillende malen van Leiden tot Assen, en Willem Frederik liet zich in Fulda te paard diverse keren per week zien om te informeren hoe zaken er voorstonden. Beide vorsten hielden tevens uitgebreid audiëntie en stelden het regeringscentrum dan letterlijk open voor de wensen en klachten van het volk. Beide vorsten afficheerden zich op deze wijze als symbool van de natie. De acceptatie van die symbolische betekenis ontstond echter niet alleen bij de gratie van behulpzaamheid en toegankelijkheid. Verschil in afkomst, geloof en traditie speelden hierin ook een meer belangrijke rol.

Dit verschil komt goed naar voren in de twee gedichten van Bilderdijk met dezelfde titel *Aan den Koning*: het eerste uit 1807 ter ere van Lodewijk Napoleon en het tweede geschreven in 1814/15 voor Willem I. In het in 1807 aan Lodewijk gerichte gedicht spreekt Bilderdijk veelvuldig van de vorst als vader van het volk, die Holland uit ‘den poel van diepste ellend’ trok: ‘Ach, edelmoedig Vorst, wat sloot ge een vaderhart voor ons in deze borst’. Deze verbeelding van Lodewijk Napoleon als vader, vrededorst en hoeder overheerst in meer gedichten en beeltenissen van diens koningschap. In het tweede door Bilderdijk in 1814/15 aan Willem opgedragen gedicht krijgt dit vaderschapsideaal minder nadruk, en wordt het ondergeschikt gemaakt aan de historische en religieuze verbintenis van Nederland en Oranje. Bilderdijk keert zich tegen alles wat deze relatie verstoord of onderbroken heeft, en stelt dit als Frans, uitheems en revolutionair voor.

Dit is ook de reden dat Bilderdijk zich op een ander ogenblik hevig stoorde aan het voornemen van Willem om als wapen de Nassause leeuw aan te nemen. Hij prees in een op 1 september 1815 gedateerd en anoniem opgesteld pamflet de wijze waarop Willem de ‘Hollandsche Prinsenvlag’ weer in ere had gesteld:

Toen gevoelden wij ons weder Nederlanders, toen herleefde onze Nederlandsche leeuw, toen onze Natie’, maar met de keuze voor een vreemde leeuw ‘neemt diezelfde Vorst, die geroepen, verkozen, gehuldigd is om ons bij ons bestaan, onze vrijheid en onafhankelijkheid te handhaven, thans neemt hij zelf ons dat nationaal wapen af, dat twee eeuwen lang den bloei, het geluk en het aanzien der Natie verkondigde! Dit is boven de macht van den Koning, dit boven de macht der Constitutioneele lichamen, dit is een aangreep op de existentie der Natie.⁴¹

In veel andere gelegenheidsgedichten in 1813-1815 wordt deze bloedband van de Oranjes met Nederland onderstreept.⁴² Dit is natuurlijk een wezenlijk verschil met de symbolische betekenis die aan Lodewijks koningschap werd toegekend. Willem den Eersten was ook een vader voor zijn volk, maar geen stiefvader! Hij was niet uitheems en onderhield een historische relatie met Nederland. Het feit dat hij op 30 november 1813 terugkeerde in Scheveningen – nota bene op dezelfde plek waar zijn vader in 1795 was vertrokken – en daarna verklaarde enkel onder een constitutie de soevereniteit te aanvaarden, werd door het Nederlandse volk zowel als een historisch als religieus moment ervaren. Met de terugkeer van Willem Frederik was immers niet alleen Oranje hersteld, maar ook de protestantse band van God met het vaderland.⁴³

Hoewel de monarchale staatsvorm door Lodewijk Napoleon geaccepteerd was geraakt en zelfs enig krediet had opgebouwd, moet deze symbolische meerwaarde van Willem Frederiks herstel niet onderschat worden door te veel nadruk te leggen op het idee ‘van het gespreide bedje’. Het was in 1813 vooral het vaderlands gevoel dat Willem I de ruimte gaf om zijn koningschap zelf vorm te geven. Lodewijk was een zachte stiefvader, maar Willem I was van een landsvader van eigen bloed ‘die het character der Nederlanders’ beter zei te kennen dan welke ‘buitenlandsch geweldenaar’ dan ook.⁴⁴

Conclusie

In de historiografie is wel gepoogd de verschillende elementen van Lodewijks en Willems koningschap harmonieus in elkaar over te laten lopen. Zo stelde

41 Geciteerd in H.T. Colenbrander, *Vestiging van het Koninkrijk (1813-1815)* (Amsterdam 1927), 154.

42 Vgl. Ellen Krol, ‘Verdienste blinkt op Neerlands troon’ Gelegenheidsgedichten rond de komst van koning Willem I, *De Negentiende Eeuw* 23 (1999), 23-37.

43 Zie: Jeroen van Zanten, ‘Het strand van Scheveningen. De aankomst van Koning Willem I op 30 november 1813’, in: Jan Bank en Marita Mathijssen (red), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de Negentiende Eeuw* (Amsterdam 2006), 60-71.

44 Van Zanten, *Schielijk* (noot 17), 9.

Bornewasser: 'Zo vloeiden aan het eind van 1813 twee onafhankelijk van elkaar gegroeide ontwikkelingen ineen. Aan de ene zijde die van de soeverein geworden prins van Oranje, door zijn in Duitsland opgedane ervaring op de hoogte van hetgeen onderdanen van een vorst mochten verwachten; aan de andere zijde die van ons land, dat onder de Franse invloed – niet zonder Franse dwang overigens – was toegegroeid naar een door een vorst geregeerde eenheidstaat.'

Dat beeld lijkt in grote lijnen te kloppen. Maar het leidt wel tot een nuancering van de gedachte dat Lodewijk de wegbereider is van Willem I. Om te beginnen zijn de overeenkomsten in de invulling die zij aan het koningschap gaven waarschijnlijk voor een groot deel te herleiden tot een gemeenschappelijke zoektocht naar de vereniging van achttiende-eeuwse monarchale tradities van het verlichte despotisme met de eisen die het Napoleontische bewind overal in Europa had gesteld.

Daarnaast zijn er belangrijke verschillen aan te wijzen, met name in de institutionele vormgeving van de monarchie. Willem I was klaarblijkelijk veel meer gericht op controle en directe greep op het staatsapparaat dan Lodewijk, die van goede wil was en in zijn regeerperiode een aantal opvallende zaken tot stand wist te brengen. Maar hij profiteerde daarbij waarschijnlijk van de revolutionaire en Napoleontische impulsen die de Nederlandse staat sinds 1795 fundamenteel van karakter deden veranderen, meer dan dat hij ze zelf teweegbracht. Daarin lijkt hij dan wel weer op Willem I. Ook hij bouwde veeleer voort dan dat hijzelf nieuwe ontwikkelingen instigeerde. Beiden zijn een wonderlijk amalgaam van Joseph II, Robespierre, Schimmelpenninck en Bonaparte.

Ido de Haan, hoogleraar Politieke Geschiedenis, Instituut voor Geschiedenis Universiteit Utrecht, Drift 10, 3512 HS Utrecht, ido.dehaan@let.uu.nl;
Jeroen van Zanten, universitair docent Nederlandse Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam, J.C.vanZanten@uva.nl.